

УДК 364.371.134

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАЦІЙ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИНАХ

Козубовський Р.В., к. пед. н.,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена проблемі міжетнічних відносин у багатонаціональній Україні, зокрема аналізу девіантних виявів, які виникають на міжетнічному ґрунті. Розглядаються основні причини девіацій у міжетнічних відносинах. Підкреслюється важливість урахування етнічних особливостей населення для уникнення міжетнічного напруження й конфліктів. Пропонуються заходи щодо соціальної профілактики міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: міжетнічні відносини, соціальна профілактика, полікультурна політика, полікультурна освіта.

Статья посвящена проблеме межэтнических отношений в многонациональной Украине, в частности анализу девиаций на межэтнической почве. Рассматриваются основные причины девиаций в межэтнических отношениях. Подчеркивается важность учёта этнических особенностей населения для предотвращения межэтнической напряжённости и конфликтов. Предложены меры социальной профилактики межэтнических конфликтов.

Ключевые слова: межэтнические отношения, девиации, социальная профилактика, поликультурная политика, поликультурное образование.

Kozubovsky R.V. SOCIAL PREVENTION OF DEVIATIONS IN ETHNIC RELATIONS

This article is devoted to the investigation of the problem of deviations and the possible ways of prevention. The main scientific approaches to the investigation of the reasons of the problem of deviations have been revealed. The analysis of deviations in behavior of the young people is done. Special attention is paid to the ethnic deviations, and the new phenomena for Ukraine – the problem of refugees.

Key words: ethnic relations, deviations, social prevention, multicultural policy, multicultural education.

Постановка проблеми. Проблема профілактики девіантної поведінки стає все більш актуальною у зв'язку із суттєвим збільшенням девіантних виявів як серед дорослих, так і в молодіжному середовищі. Значного поширення останніми роками набули девіації на міжнаціональному ґрунті. Оскільки Україна є багатонаціональною державою, питання профілактики міжетнічних конфліктів заслуговують на пильну увагу науковців. Вони, безперечно, повинні посідати чільне місце в державній соціальній політиці.

Ступінь розробленості проблеми. Різні аспекти проблема девіантної поведінки (її сутність, причини, вияви, види та форми профілактики) впродовж останніх десятиріч активно досліджуються вітчизняними вченими: педагогами, психологами, медиками, юристами (І. Джу́жа, Н. Максимова, В. Оржеховська, І. Парфанович, В. Синьов, Т. Федорченко, М. Фіцула й ін.). Питання міжетнічних відносин висвітлюються в працях І. Миговича, Т. Рудницької, Г. Щокіна та ін. Проте питання профілактики девіантних виявів, які виникають на міжетнічному ґрунті, поки що залишаються недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей девіантних виявів на етнічному ґрунті і їх профілактика.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в Україні, яка є багатонаціональною державою, на жаль, спостерігається напруження в міжетнічних відносинах, поширюються правопорушення та злочини на етнічному ґрунті. Проте така ситуація має місце й у багатьох інших країнах. Характерною рисою сучасного етапу розвитку людства є амбівалентність цивілізаційних процесів, що передбачає, з одного боку, розвиток тенденцій соціальної уніфікації, а з іншого – прагнення особистості до збереження своєї національної, релігійної та іншої ідентичності. На думку американських науковців Г. Драйдена і Дж. Вос, сучасна ситуація породжує певну парадоксальну закономірність: чим більше ми розбудуємо єдину світову економічну систему, чим більше розвиваємо глобалізаційний стиль життя, тим більше наближаємося до того, що називається «культурний націоналізм»; чим більше ми глобалізуємося і стаємо економічно взаємозалежними, тим більше діємо по-людськи, прагнучи підкреслити власну неповторність, зберегти власну мову, триматися рідних коренів і рідної культури; що більший розквіт технологій, то більше прагнення зберегти власну культурну спадщину [1, с. 75].

Варто підкреслити, що питання формування міжетнічних відносин у багатонаціональній державі є дуже складним. Його вивчення вимагає насамперед аналізу певних понять: нація, етнос, етнічна ідентичність тощо.

У сучасному світі основною соціально-етнічною спільнотою є нація – історично сформований тип етносу, спільність людей, яка характеризується стійкою цілісністю економічного життя, мови, території, певними особливостями культури й побуту, психологічного складу та етнічного національного характеру [2]. Нація й народність є історичними формами етносу. Етнос – це стійка сукупність людей, яка історично сформувалася в певних природних умовах. Етнос володіє спільною мовою (включаючи діалекти), спільними особливостями культури, менталітету [3].

Основні ознаки етносу: мова, звичаї, обряди, традиції, народна творчість, норми поведінки, тобто такі компоненти культури, які передаються з покоління в покоління, утворюючи так звану етнічну культуру.

Поняття «етнос» тісно зв'язане з такими поняттями, як «етнічність», «етнічна ідентичність». Поняття «етнічність» і «етнічна ідентичність» дуже близькі, але не тотожні. Г. Солдатова підкреслює, що, з одного боку, етнічна ідентичність є вужчим поняттям, це когнітивно-мотиваційне ядро етнічної самосвідомості. З іншого боку, це поняття є ширшим, бо воно включає в себе також проширок підсвідомого [4].

Етнічність – невід'ємна частина загальної соціальної ідентичності людини, формування й функціонування якої відбувається згідно з певними соціально-психологічними закономірностями.

У пострадянському просторі проблема соціальної ідентичності отримала досить чітке етнічне забарвлення. В умовах зростання міжетнічного напруження на етнічність чи етнічну ідентичність як вид соціальної ідентичності припадає основне навантаження з орієнтації індивіда в суспільстві. Етнічність перетворюється, по суті, у форму взаємодії між культурними групами, які діють всередині загального соціального контексту.

Важливо підкреслити, що в багатьох народів із раннього дитинства заохочується формування більш позитивних установок до цінностей власної культури. Це не тільки елементи етнічної культури, а й важливі психологічні умови збереження етнічної єдності як цілісного та неповторного організму [5].

Органічна єдність соціальних і етнічних характеристик спільнот людей, їх варіа-

тивність і взаємозв'язок дають змогу визначити відносини між ними як економічні, територіальні, політичні, державно-правові, культурні й мовні взаємовідносини між націями, національними групами та народностями в різних суспільно-економічних формаціях або на різних етапах функціонування й розвитку суспільства в різних країнах.

Таке розуміння відносин між соціально-етнічними спільнотами надає можливість визначити їхню специфіку. Вона полягає, по-перше, в тому, що взаємовідносини між соціально-етнічними спільнотами виявляються найчастіше (і головним чином) через економічні, політичні, соціальні й духовні форми суспільних відносин. По-друге, ця особливість виявляється в наявності двох сторін у відносинах між соціально-етнічними спільнотами: внутрішньої (відносини між ними всередині територіально-державницьких утворень) і зовнішньої (відносини між ними в системі різних територіально-державницьких утворень).

Необхідно відзначити, що конфлікти на соціально-етнічному ґрунті супроводжують усю історію людства. Уявлення, ідеї, вірування, норми, ролі, цінності, тобто культурні коди, які є спільними для різних регіонів, країн чи культур, безпосередньо впливають на поведінку й діяльність їхніх представників і в більшості випадків не збігаються. Саме відмінності змісту культурних кодів часто є причиною виникнення міжетнічних проблем, конфліктів і непорозуміння. Відмінності в нормативно-ціннісних базах, способах поведінки, традиціях і звичаях, просторовій і часовій парадигмах, вербальній і невербальній комунікації, домінуючих стилях мислення, культурній і мовній картинах світу часто викликають непорозуміння в процесі міжкультурної взаємодії.

Важливою причиною міжетнічних конфліктів також є нерівномірність соціально-економічного розвитку, відмінності в доступності соціальних благ, намагання вирішити ці та інші проблеми за рахунок інших народів, психологічне неприйняття «чужих».

Учені пропонують різні класифікації міжетнічних конфліктів: соціально-економічні, які виникають унаслідок недотримання громадянської рівноправності; культурно-мовленнєві й конфесійні (суперечності в питаннях культури, мови, релігії); політичні, якщо етнічні меншини відчувають свою меншовартість; територіальні тощо.

Ретроспективний аналіз проблеми формування міжетнічних відносин дає підстави стверджувати, що в загостренні міжетнічних відносин певну роль відіграли й значні прорахунки, помилки у вирішенні національних проблем у роки радянської влади.

Це – репресії, переселення цілих народів із їхніх традиційних місць проживання, переслідування національної інтелігенції тощо. Не можна забувати й про недоліки, прорахунки в економічному, соціальному та духовному розвитку радянського суспільства загалом, у розвитку національних культур, національних мов тощо.

Варто також відзначити намагання досягти зближення народів СРСР, що відображено в тезі про формування єдиного радянського народу як нової, інтернаціональної спільноти людей. Підкреслимо, що в кожному процесі переплітаються позитивні й негативні сторони. Зближення народів СРСР, інтеграція, інтернаціоналізація є загалом процесами об'єктивними та позитивними, що, однак, має також і певні негативні сторони. Зокрема, намагання прискорити цей процес викликало негативну реакцію, тим більше що це було пов'язано з етнічними особливостями, якими не можна нехтувати. Асиміляція часто викликає відчуження окремих соціально-етнічних груп.

Розпад Радянського Союзу став однією з фундаментальних причин виникнення напруження у взаємовідносинах між різними народами.

Якщо говорити про сьогодні, то однією з основних причин загострення взаємовідносин між націями й окремими етнічними групами є передусім кризовий стан економіки в країні. Криза економіки, невирішеність соціальних проблем, гіперінфляція, міграція, зубожіння народу, воєнна агресія з боку Росії та інші негативні явища значно ускладнили відносини між народами. В окремих випадках негативна роль у розв'язанні міжетнічних конфліктів належить і засобам масової інформації, які часто сприяють формуванню підсвідомої неприязні представників одних народів до інших. Саме засоби масової інформації можуть уміло створити образ «ворога» в національних відносинах.

Криза міжетнічних відносин на сучасному етапі визначається також неефективністю управління суспільними процесами, неузгодженістю й навіть протистоянням різних гілок влади, послабленням ролі адміністративних органів у вирішенні соціальних проблем, іноді й небажанням їх вирішувати.

Варто звернути увагу й на той факт, що останнім часом етнокультурологічні аспекти набули особливої забарвленості. Так, без перебільшення можна констатувати, що впродовж останніх років з'явилася специфічна категорія населення – біженці, переселенці, причини девіантної поведінки яких значною мірою пов'язані з війною,

вимушеною міграцією та переселенням сімей. Також спостерігаються девіантні вияви населення стосовно біженців [6].

Дійсно, міграційний потік може зумовити певну загрозу соціально-політичній стабільності країни, створити передумови для виникнення конфліктних ситуацій між корінним населенням і мігрантами, які претендують не тільки на місце проживання, а й на робочі місця, землю, соціальне забезпечення, пільги, гарантії. Не маючи достатніх джерел існування, вони часто поповнюють ряди злочинних угруповань. Це саме стосується й неповнолітніх і студентської молоді, які відчують себе чужими в новому для них середовищі, іноді вороже налаштованому.

У боротьбі з девіантними виявами, в тому числі й тими, які виникли на етнічному ґрунті, чільне місце посідає профілактична робота. Як справедливо підкреслює О. Фролова, ефективна боротьба з девіантними виявами не зводиться лише до кримінального покарання, а передбачає комплекс запобіжних заходів і системний підхід до їх реалізації. Навіть якщо протиправну дію вже вчинено, покарання може розглядатися як запобіжний захід щодо подальших девіантних виявів [7, с. 4].

Термін «профілактика» вживається в багатьох галузях науки й найчастіше тлумачиться як «попередження», «запобігання». В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери відзначається, що профілактика – це діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам [8, с. 166].

Соціальна профілактика здійснюється на рівні держави та розглядається як сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на запобігання, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру й інші соціально небезпечні та шкідливі відхилення в поведінці. Її метою є створення передумов для формування законослухняної, високоморальної поведінки; система соціальних, правових, педагогічних та інших заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють бездоглядності, скоєнню правопорушень і антигромадських дій неповнолітніми, здійснюваних у сукупності з індивідуальною профілактичною роботою із сім'ями, які перебувають у соціально небезпечному становищі.

М. Шакурова [9] визначає соціальну профілактику як діяльність, спрямовану на запобігання соціальним проблемам, соці-

альним відхиленням або утримання їх на соціально терпимому рівні шляхом ліквідації чи нейтралізації причин, які їх породжують. Профілактика спрямована на запобігання можливим фізичним, психологічним, соціокультурним колізіям в окремих індивідів; збереження, підтримку й захист життя і здоров'я людей; сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкритті їхніх внутрішніх потенціалів.

Виділяють три рівні соціальної профілактики. Загальний рівень – діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів, спрямована на розв'язання суперечностей у соціально-економічному житті, морально-духовній сфері тощо. Вона здійснюється різними органами державної влади й управління, громадськими організаціями. Спеціальний рівень – цілеспрямований вплив на негативні фактори, пов'язані з окремими видами відхилень чи проблем. Ліквідація або нейтралізація причин цих відхилень здійснюється в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція є професійною (психологи, соціальні працівники, юристи, медики). Індивідуальний рівень – профілактична діяльність стосовно конкретних осіб, у поведінці яких спостерігаються відхилення.

Варто підкреслити, що соціальна профілактика є необхідним фоном, на якому більш успішно здійснюються всі інші види профілактики девіантної поведінки підлітків, а саме: психологічна, медична, соціально-педагогічна, педагогічна, кримінологічна, віктимна.

Важлива роль у профілактиці міжетнічних конфліктів, на нашу думку, належить забезпеченню полікультурної політики держави й, зокрема, полікультурної освіти.

Полікультурність розглядається як демократична політика вирішення проблем культурного та соціального різноманіття в суспільстві, що включає освітній, лінгвістичний, економічний і соціальний компоненти, має специфічні механізми втілення. Полікультурність визнає демографічні й культурні реалії сучасного суспільства. Щодо полікультурної освіти, то її зазвичай розуміють як таку, що сприяє формуванню в особистості готовності до активної діяльності в сучасному соціокультурному середовищі, уміння жити в мирі й злагоді з представниками різних расових, етнічних, культурних, релігійних груп, збереженню нею власної ідентичності, прагненню до поваги та розуміння інших культурно-етнічних спільнот. Водночас багатоманітним, розглядаючи полікультурну освіту, вважають її важливою складовою виховання, що, на нашу думку, цілком правомірно, або ж навіть уживають

термін «полікультурне виховання» як самостійний.

Результатом реалізації завдань полікультурної освіти є сформованість міжкультурної компетентності особистості, яка, зокрема, передбачає міжкультурну толерантність, здатність до міжкультурної комунікації.

Отже, регулювання етнонаціональних відносин, різноманітних процесів етносоціального розвитку є важливим напрямом соціальної політики України. Його ефективність значною мірою зумовлює результативність соціальної профілактики міжетнічних девіацій. В основі регулювання етнонаціональних відносин лежить забезпечення умов для реалізації етнонаціонального потенціалу людини, етнічної індивідуальності, вільного розвитку всіх народів, формування міжетнічної єдності суспільства, недопущення будь-яких привілеїв чи обмежень за етнонаціональними ознаками, розпалювання міжетнічної ворожнечі та пропаганди національної переваги, гармонізація інтересів корінної нації з інтересами іноетнічного населення, національними меншинами, виявлення й вирішення етнонаціональних суперечностей.

Важливим аспектом регулювання етнонаціональних відносин є створення умов для розвитку та збагачення духовних засад етнонаціонального життя, зокрема створення умов для вільного саморозвитку національної культури. Державна політика має бути спрямована на формування цілісної, універсальної структури національної культури, яка б передбачала збереження історичних етнонаціональних культурних надбань і розвиток сучасних культурних цінностей.

Етнонаціональна політика повинна виходити з того, що цінності національної культури є діалектичною єдністю національного й загальнолюдського, загальнонаціонального та етноспецифічного, регіонального. Ціннісний зміст національної культури може бути рушійною силою суспільного прогресу лише тоді, коли творчий потенціал такої культури ґрунтується на загальній системі цінностей, вироблених етнонаціональною спільнотою, нацією, народом, людством упродовж своєї історії. Так, цінності національної культури, що формуються в нашій країні, в умовах нашої української дійсності, є результатом тривалого розвитку України, її регіонів, територій, етногеографічних районів, у кожного з яких своя особлива доля, зумовлена попереднім розвитком.

Проте сьогодні є фактори, які перешкоджають ефективному здійсненню соціальної політики регулювання етнонаціональних

відносин в Україні, а саме: відсутність чіткої науково-обґрунтованої системи здійснення етнонаціональної політики, що спричинено відсутністю власного досвіду вирішення проблем, суперечностей у сфері етнонаціонального буття; невизначеність концептуальних засад, принципів етнонаціональної політики; живучість у суспільстві догм етнополітичного мислення, негативних етнодуховних, етноідеологічних стереотипів, які суперечать цивілізаційним, гуманістичним засадам етнонаціонального розвитку суспільства.

Висновки. В Україні спостерігається напруження в міжетнічних відносинах, виникнення девіантних виявів на міжетнічному ґрунті, що зумовлює необхідність соціальної профілактики, яка має здійснюватись на загальному (державному), спеціальному й індивідуальному рівнях. Полікультурна політика повинна стати пріоритетною складовою державної політики.

Надзвичайно важливим є подальше дослідження проблеми біженців і пошук шляхів її ефективного вирішення з метою запобігання зростанню напруження в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драйден Г. Революція в навчанні / Г. Драйден, Дж. Вос ; пер. з англ. – Л. : Літопис, 2005. – 542 с.
2. Основы социальной работы / отв. ред. П.Д. Павленок. – М. : ИНФРА, 2002. – 395 с.
3. Социальная работа: Словарь-справочник / под ред. В.И. Филоненко. – М. : Контур, 1998. – 480 с.
4. Солдатова Г.У. Нарушения этнической идентификации у русских мигрантов / Г.У. Солдатова // Социол. журнал. – 1995. – № 3. – С. 144–150.
5. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система / В.А. Скуратівський. – К. : УСДО, 1993. – 200 с.
6. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період воєнного конфлікту : [навчально-методичний посібник]. – К. : Агентство «Україна», 2015. – 174 с.
7. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань : [навчальний посібник] / О.Г. Фролова. – К. : АРТЕк, 1997. – 208 с.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Звереві. – 2-е видання. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
9. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога : [научное пособие] / М.В. Шакурова. – М. : Академия, 2002. – 271 с.